

УДК 658.014.1

DOI: 10.30857/2413-0117.2019.6.13

Валентина М. Проценко

*Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ,
Україна*

**РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПІДПРИЄМСТВ: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ**

У статті досліджено економічну поведінку, яка являє собою цілісну структуру дій, має певний тип ставлення суб'єкта до себе та навколишнього світу. Цілісність типу економічної поведінки виражається в характері як цілераціональна, ціннісно-раціональна, афективна або традиційна, а також в загальній доцільності вчинків, ступені їх соціальної моральності як егоїстична, альтруїстична, відповідальна або безвідповідальна. Визначено, що на сьогодні економічна поведінка є одним з актуальних об'єктів наукових досліджень, що пов'язано з турбулентними змінами. Це пояснюється такими причинами: експансією ринку, проникненням ринкових правил гри в різні сфери соціуму та поширенням «економічного імперіалізму» як своєрідної ідеології ринкової експансії. Все це викликає необхідність соціологічного аналізу мотивів економічної поведінки, що передбачає виокремлення такого типу поведінки «в чистому вигляді». Виділивши його як окремий тип, можна досліджувати реальну економічну поведінку, яка трактується як поведінка, пов'язана з вибором економічних альтернатив з метою визначення раціональності, тобто вибору, в якому мінімізуються витрати і максимізується прибуток. Обґрунтовано, що в силу тих чи інших методологічних обмежень доволі часто не береться до уваги вплив турбулентних умов, які відбиваються на господарській діяльності підприємств та включаються в систему ринкових зв'язків і відносин через конкретні дії, приводячи ринкові елементи в активний стан для реалізації своїх власних намірів та інтересів. Використання ринкових елементів, різних благ, послуг, коштів для досягнення економічних цілей лімітує, нормує та алгоритмізує специфіку і порядок економічної поведінки підприємств.

***Ключові слова:** економічна поведінка підприємств; економічні інтереси; максимізація прибутку; мінімізація витрат; раціональність; турбулентні умови.*

Валентина М. Проценко

*Открытый международный университет развития человека «Украина», г. Киев,
Украина*

**РАЦИОНАЛЬНОСТЬ КАК СВОЙСТВО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ
ПРЕДПРИЯТИЙ: ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ**

В статье исследовано экономическое поведение, которое представляет собой целостную структуру действий, имеет определённый тип отношения субъекта к себе и окружающему миру. Целостность типа экономического поведения выражается в характере как целерациональная, ценностно-рациональная, аффективная или традиционная, а также в общей целесообразности поступков, степени их социальной нравственности как эгоистическое, альтруистическое, ответственное или безответственное. Определено, что в настоящее время экономическое поведение является одним из актуальных объектов научных исследований, что связано с турбулентными изменениями. Это объясняется следующими причинами: экспансией рынка, проникновением рыночных правил игры в различные сферы социума и распространением «экономического империализма» как своеобразной идеологии рыночной экспансии. Все это вызывает необходимость социологического анализа мотивов экономического поведения, предусматривающее выделение такого типа поведения «в чистом виде». Выделив его как

отдельный тип, можно исследовать реальное экономическое поведение, характеризуется как поведение, связанное с выбором экономических альтернатив с целью определения рациональности, то есть выбора, в котором минимизируются затраты и максимизируется прибыль. Обоснованно, что в силу тех или иных методологических ограничений довольно часто не учитывается воздействие турбулентных условий, влияющих на хозяйственную деятельность предприятий и включаются в систему рыночных связей и отношений через конкретные действия, приводя рыночные элементы в активное состояние для реализации своих собственных намерений и интересов. Использование рыночных элементов, различных благ, услуг, средств для достижения экономических целей лимитирует, нормирует и алгоритмизирует специфику и порядок экономического поведения предприятий.

Ключевые слова: экономическое поведение предприятий; экономические интересы; максимизация прибыли; минимизация расходов; рациональность; турбулентные условия.

Valentyna M. Protsenko

Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, Ukraine

RATIONALITY AS AN ATTRIBUTE OF ECONOMIC BEHAVIOR OF ENTERPRISES: PHILOSOPHICAL ASPECTS

The article addresses the issues of economic behavior as an integral paradigm of actions which has a certain pattern of an individual's self-identity and the attitude towards environment. The integrity of economic behavior could be expressed as purposefully rational, value-rational, affective or traditional, as well as in the general relevance of actions and the degree of their social morality as selfish, altruistic, responsible or irresponsible. Given the modern turbulent changes and challenges, economic behavior has become a topic for riveting scientific debate which is underpinned to a great extent by such factors as market expansion, penetration of market ideology into various areas of social development and thus triggers a critical need to conduct a sociological in-depth analysis on the impact factors driving economic behavior which assumes tracing this type of behavior separately as it is. With a special focus on the autonomous study of the economic behavior phenomenon, it can be viewed as the behavior associated with the choice of economic alternatives to determine rationality, that is, a choice for minimizing costs and maximizing profit. It is observed that due to certain methodological limitations, the influence of turbulent environment that affect economic activity of enterprises is often neglected, thus businesses enter the market and its relationships through specific activities triggering market elements into action to pursue their own intentions and interests. The use of market tools, its various products, services and assets to achieve economic goals translates into a range of different effects on economic behavior of enterprises through limitation, standardization or algorithmization of the specifics of their business arrangements.

Keywords: economic behavior of enterprises; economic interests; profit maximization; cost minimization; rationality; turbulent environment.

Постановка проблеми. Актуальність теми визначається тим, що економічна поведінка представляє собою цілісну структуру дій, яка має певний тип ставлення суб'єкта до себе та навколишнього світу. Цілісність типу економічної поведінки виражається в характері як цілераціональна, ціннісно-раціональна, афективна або традиційна, а також в загальній доцільності вчинків, ступеню їх соціальної моральності як егоїстичне, альтруїстичне, відповідальне, безвідповідальне.

В основі економічної поведінки знаходиться суб'єктивне уявлення про співвідношення вигод і витрат на шляху до досягнення мети або більш високого статусу. Поряд з економічними інтересами в формуванні індивідуальної і групової моделі

економічної поведінки беруть участь також міркування відносної доступності тих чи інших життєвих благ з урахуванням особистих здібностей кожної людини, і вплив соціальних інститутів, звичаїв, традицій, етнічного та місцевого менталітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування раціональності як властивості економічної поведінки дослідження займалися зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти, зокрема, М. Вебен [2], В. Войтко [5], Г. Капленко [7], Н. Карачіна [8], А. Кудінова [10], А. Маршалл [11], Д. Норт [12], А. Сміт [14], Н. Шібаєва [15], Й. Шумпетер [16] та інші.

Не зважаючи на дослідження даного питання, пов'язаного з раціональністю як властивості економічної поведінки це залишається актуальним науковим направленням та вимагає подальших розробок.

Мета і завдання статті проаналізувати філософські аспекти визначення раціональності як властивості економічної поведінки підприємств, що постійно змінюється під впливом турбулентних умов господарювання.

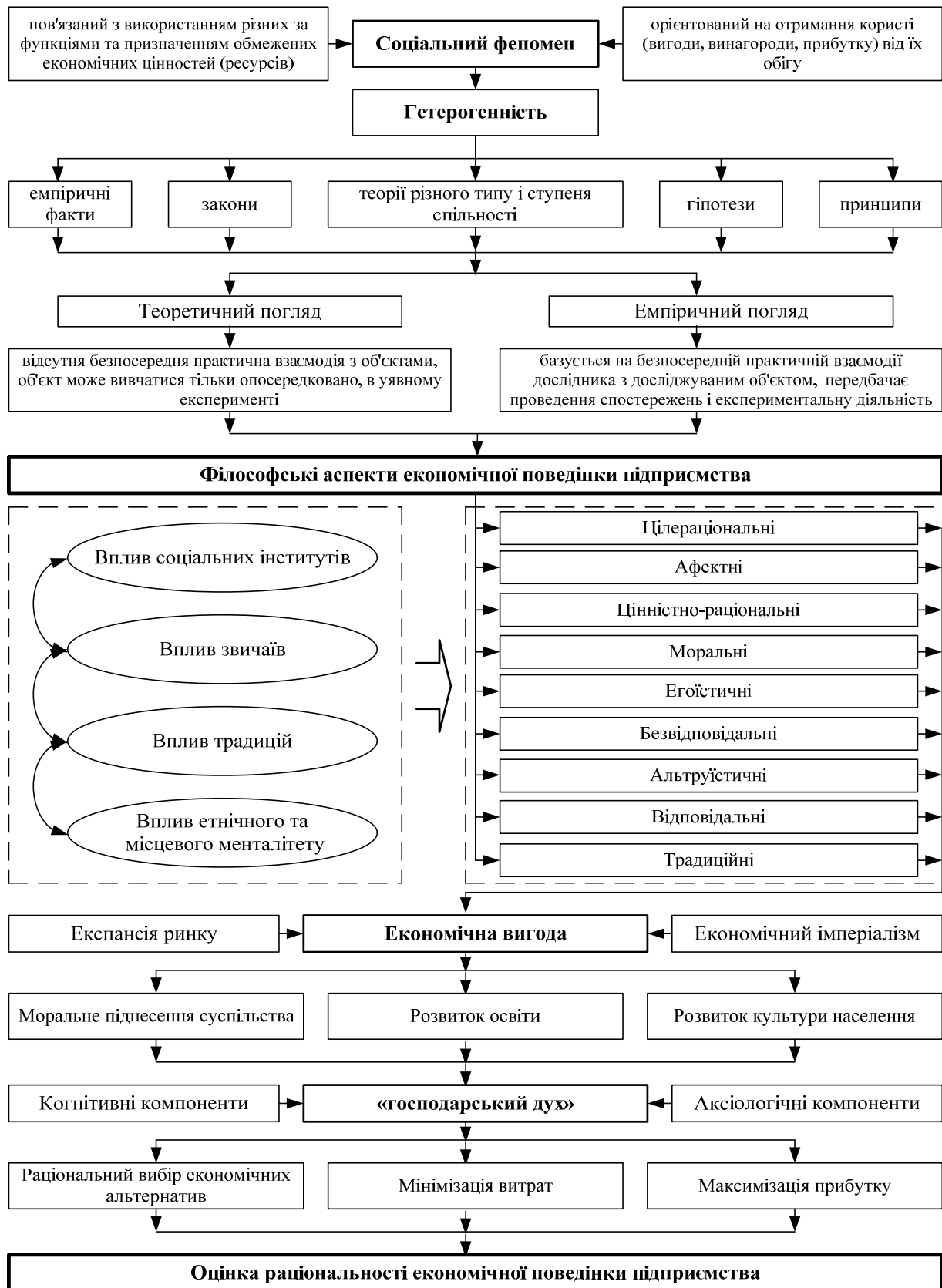
Результати. В даний час економічна поведінка є одним з актуальних об'єктів наукових досліджень, що пов'язано зі турбулентними змінами. Це пояснюється такими причинами: експансією ринку, проникненням ринкових правил гри в різні сфери соціуму та поширенням «економічного імперіалізму» як своєрідної ідеології ринкової експансії. Все це викликає необхідність соціологічного аналізу мотивів економічної поведінки, що передбачає виокремлення такого типу поведінки «в чистому вигляді». Виділивши його як ідеальний тип можна досліджувати реальну економічну поведінку, яка визначається як поведінка, пов'язана з вибором економічних альтернатив з метою визначення раціональності, тобто вибору в якому мінімізуються витрати і максимізується прибуток.

Економічна поведінка – це система соціальний феномен, який є предметом дослідження, пов'язаний з використанням різних за функціями та призначенням обмежених економічних ресурсів та орієнтований на отримання економічного ефекту.

Філософські аспекти системи наукового знання – гетерогенні, у них виявляються різні форми знання: емпіричні факти, закони, принципи, гіпотези, теорії різного типу і ступеня спільності тощо. Всі ці форми філософських аспектів можуть бути віднесені до двох основних рівнів формування знання: емпіричного і теоретичного.

Природно, що ракурс теоретичного та емпіричного аналізу в першому і другому випадку істотно відрізняється. У першому випадку увага акцентується, перш за все, на те, що з рідких продуктивних ресурсів люди і суспільство з часом, з допомогою грошей або без їхньої участі обирають для виробництва різних товарів і розподілу їх з метою споживання в нинішньому і майбутньому. Економічна наука аналізує виробництво, методи використання і розподіл ресурсів на основі пояснення турбулентних змінних, не враховуючи виносячи неекономічні компоненти.

Коли принцип економічної поведінки, акцентований на економічну вигоду, проникає далеко за межі безпосереднього виробництва і розподілу створених суспільством благ, економічна поведінка підприємця і працівника може включати духовні регулятори – прагнення сприяти моральному піднесенню суспільства, освіти, культури населення. Такі мотиви господарюючого суб'єкта В. Зомбрата об'єднує в поняття «господарський дух», включаючи в нього когнітивні і аксіологічні компоненти економічної поведінки, раціональність, все судження цінності, всі риси характеру, що надає можливість оцінити раціональність економічної поведінки підприємств (рис. 1).

Джерело: авторська розробка.

Рис. 1. Раціональність як властивість економічної поведінки підприємств: філософські аспекти

Раціональність (від лат. ratio – розум) має на увазі усвідомленість і розрахунок дій, визначення цілей і кордонів [1, 3, 4]. Це поняття трактують як:

структурну (класичну, субстанціональну) раціональність – відповідність універсальним структурам розуму, відтворення в індивідуальному розумі мислячої людини ідеального проекту;

операційну раціональність – відповідність універсальним принципам єдиної нормативної методології, перевірка знань шляхом послідовного, критичного експериментального дослідження;

функціональну раціональність – відповідність поведінки цілям, тобто рух до досягнення конкретних визначених результатів.

Раціональність економічної поведінки відображається в двох векторах:

- в прагненні контролювати ресурси і відповідно мінімізувати їх витрати;
- в здійсненні інтересів індивіда чи групи, в прагненні досягти поставлених індивідом або групою цілей (де контроль над ресурсами може виступати як самостійна ключова мета).

При складності турбулентного середовища в прийнятті рішення розглядається велика кількість факторів, які необхідно враховувати.

Особливо великі труднощі в цьому плані створює те, що тісний взаємозв'язок факторів призводить до змін всіх інших факторів при будь-якому, навіть незначній зміні одного з них.

Під динамічністю турбулентного середовища розуміється постійна і висока ступінь мінливості різних факторів. В силу цього практично будь-яке рішення повинно бути не тільки діагностичним, а й прогностичним. Воно повинно враховувати ті зміни середовища, які відбудуться в найближчому та віддаленому часі, тобто коли буде реалізовуватися прийняте рішення.

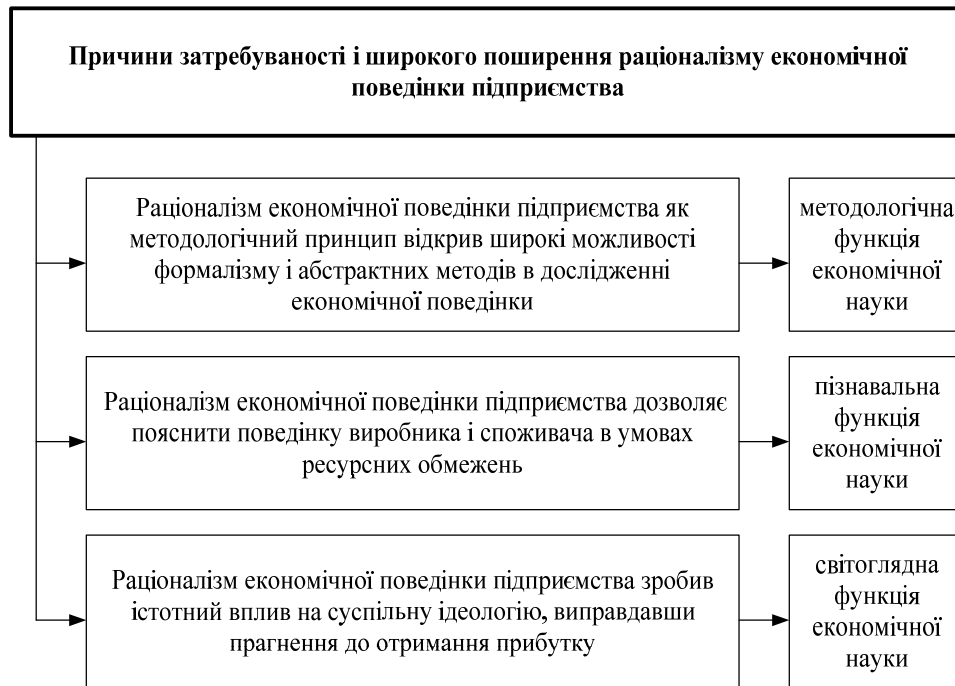
Затребуваність і широке поширення економічного раціоналізму пояснюється наступними причинами, що наведено на рис. 2.

Досить часто в силу тих чи інших методологічних обмежень не береться до уваги вплив турбулентних умов, що впливають на діяльність господарювання підприємств та включаються в систему ринкових зв'язків і відносин через конкретні дії, приводячи ринкові елементи в активний стан для реалізації своїх власних намірів та інтересів.

Використання ринкових елементів, різних благ, послуг, коштів для досягнення економічних цілей, лімітує, нормує і алгоритмізує специфіку і порядок економічної поведінки підприємств. Економічна поведінка знаходиться в залежності від: функціонального призначення цих елементів; структури їх взаємозв'язків; конкретних параметрів ринкового середовища, в якому ці елементи функціонують; соціальних механізмів та інститутів, які регулюють відтворення і трансформацію різних господарських елементів один в одне.

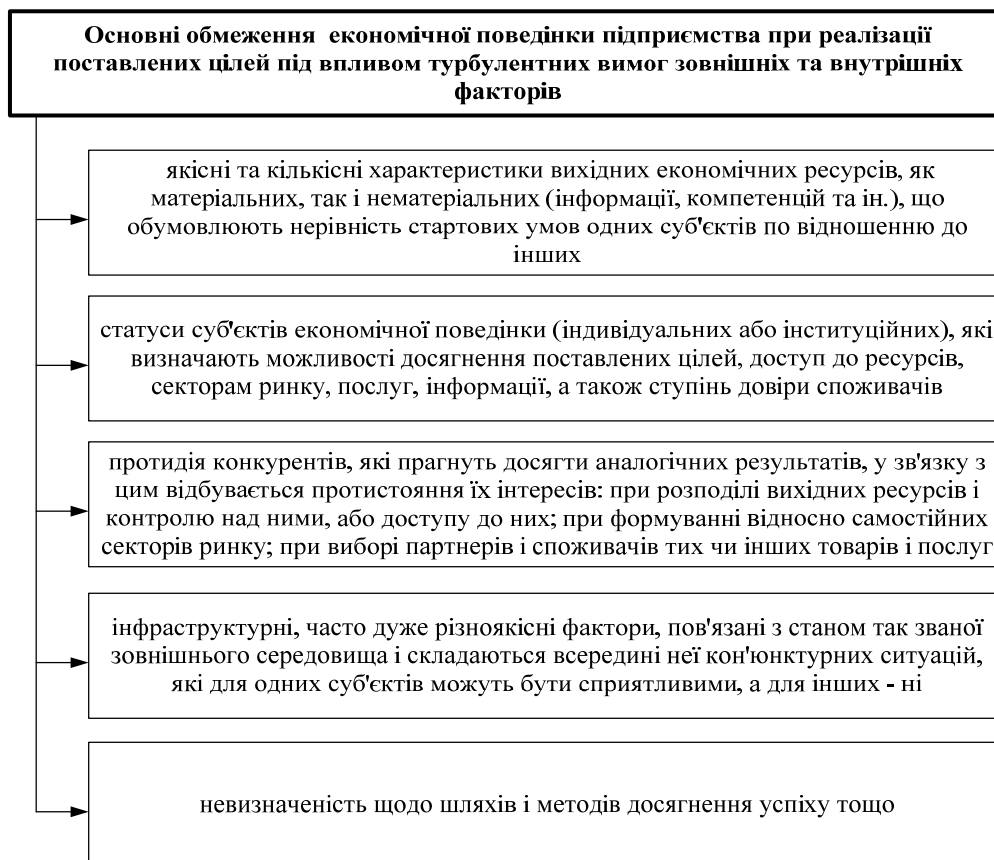
Отже, в основі економічної поведінки підприємства лежать різноманітні системи норм і правил, що відображають функціональні та інші характеристики різних ринкових елементів і є обов'язковими для всіх економічних суб'єктів.

Універсальним ядром (архетипом) мотивації суб'єктів економічної поведінки є формула – максимум винагороди шляхом мінімуму витрат. Відомо, що втілити в життя ці вимоги повністю неможливо, пояснюється це тим, що будь-який із суб'єктів діє в певній системі обмежень, які вносять суттєві корективи в їх плани і наміри на різних етапах реалізації поставлених цілей під впливом турбулентних вимог зовнішніх та внутрішніх факторів. Основні обмеження наведено на рис. 3.

Джерело: авторська розробка.

Рис. 2. Причини затребуваності і широкого поширення раціоналізму економічної поведінки підприємства

Джерело: авторська розробка.

Рис. 3. Основні обмеження економічної поведінки підприємства при реалізації поставлених цілей під впливом турбулентних вимог зовнішніх та внутрішніх факторів

Очікуваним результатом економічної поведінки є різні вигоди, пов'язані з використанням і рекомбінацією економічних ресурсів.

Не можна не розглянути внесок, який був привнесений інституційної школою, яка є своєрідною альтернативою класичним і неокласичному підходу. Торстейн Веблен (1857–1929), є одним з основоположників інституційного підходу, розглядає людину як біосоціальна істоту, діяльність якої визначається наступними вродженими інстинктами, що впливають на формування економічної поведінки підприємства [2]:

- інстинкт самозбереження;
- інстинкт збереження роду (або «батьківське почуття»);
- інстинкт майстерності (схильність завжди діяти ефективно);
- схильність до суперництва (конкуренції);
- схильність до наслідування;
- схильність до цікавості.

Спираючись на поняття суспільної психології, він трактує ряд економічних явищ. Наприклад, приватна власність є наслідком вище згаданої схильності до конкуренції і є показником успіху і причиною поваги. Тобто мотиви економічної поведінки визначаються також вродженими інстинктами і набутими схильностями.

Особливості економічної поведінки підприємства в залежності від методів отримання прибутку можна виділити, як найбільш репрезентативні, від обороту економічних ресурсів:

- отримання вигоди реалізується в умовах найму робочої сили і визначається величиною заробітної плати суб'єкта економічної поведінки. Це найбільш масова форма доходу, яка диференціюється в дуже широкому діапазоні значень, полягає в тому, що індивід, є власником своїх професійних здібностей і досвіду, на умовах контракту пропонує їх роботодавцям, конкуруючи з іншими власниками робочої сили на ринку праці;

- отримання вигоди характерний для власників усіх інших факторів виробництва, виробничого капіталу, який під їх контролем запускається в обіг з метою виготовлення благ з різними споживчими властивостями і їх збуту на ринку для отримання прибутку. Режим максимізації та розподілу вигод від обороту виробничих ресурсів може бути дуже різноманітним. Все залежить від того, хто контролює і управляє власністю: індивідуальний господар ресурсів, найманий менеджер, зовнішні акціонери, внутрішні акціонери (працівники підприємства), державні структури або «конфіденційні власники»;

- отримання вигоди – економічна рента – систематично одержуваний дохід з капіталу, майна або землі за право доступу до них і їх використання іншими особами. Це свого роду плата за відчуження економічного ресурсу, що перебуває у власності осіб, які не бажають або які не вміють максимізувати вигоду від його обороту, але є їх власниками;

- отримання вигоди – дохід від діяльності інвентора (новатора, підприємця), що йде на ризик з метою впровадження нових ідей, технологій, продукції, нових нестандартних рішень.

Особливості економічної поведінки в залежності від ступеня ризику. Всі моделі економічної поведінки можна розташувати на континуумі від стандартних (ординарних, практично не ризикованих) до нестандартних (інноваційних, найбільш ризикованих). Переваги цього континууму полягають в тому, що більшість суб'єктів економічної поведінки діють в стандартних (стійких) ситуаціях і прагне уникати ризику.

Висновок. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що економічна поведінка представляє собою цілісну структуру дій, яка має певний тип ставлення суб'єкта до себе та навколишнього світу. В основі економічної поведінки знаходиться суб'єктивне уявлення про співвідношення вигод і витрат на шляху до досягнення мети або більш високого статусу. Поряд з економічними інтересами в

формуванні індивідуальної і групової моделі економічної поведінки беруть участь також міркування відносної доступності тих чи інших життєвих благ з урахуванням особистих здібностей кожної людини.

Досить часто в силу тих чи інших методологічних обмежень не береться до уваги вплив турбулентних умов, що впливають на діяльність господарювання підприємств та включаються в систему ринкових зв'язків і відносин через конкретні дії, приводячи ринкові елементи в активний стан для реалізації своїх власних намірів та інтересів. Використання ринкових елементів, різних благ, послуг, коштів для досягнення економічних цілей, лімітує, нормує і алгоритмізує специфіку і порядок економічної поведінки підприємств.

References

Література

1. Azriliian, A.N. (eds.) (2000). Bolshoi entciklopedicheskii slovar [Big Encyclopedic Dictionary]. 4th ed. add. and rec. Moscow: Institut novoi ekonomiki. 1088 p. [in Russian].
1. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. Н. Азрилиана. – 4-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 2000. – 1088 с.
2. Veblen, T. (1984). Teoriia prazdnogo klassa [Idle class theory]. Moscow: Progress. 367 p. [in Russian].
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainsoi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Retrieved from: <http://www.slovnyk.net/?swrd=?CC?EE?E4?E5?EB> [in Ukrainian].
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net/?swrd=?CC?EE?E4?E5?EB>.
4. Vikislovnyk [Wiktionary]. Retrieved from: <http://uk.wiktionary.org/wiki> [in Ukrainian].
4. Вікісловник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wiktionary.org/wiki>.
5. Voitko, V.V. (2004). Upravlinnia povedinkoiu orhanizatsii (na prykladi promyslovykh pidpryemstv): avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.06.01 [Organization behavior management (for example, industrial enterprises): abstract diss. cand. econom. sciences: 08.06.01]. / Kharkiv National Economic University. 21 p. [in Ukrainian].
5. Войтко В. В. Управління поведінкою організації (на прикладі промислових підприємств): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / В. В. Войтко; Харківський національний економічний університет. – Х., 2004. – 21 с.
6. Mochernyi, S.V. et al. (eds.) (2001). Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh [The Economic Encyclopedia: in three volumes]. Kyiv: Akademiia. Vol. 1. 864 p. [in Ukrainian].
6. Економічна енциклопедія: у трьох томах / редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – Т. 1. – 864 с.
7. Kaplenko, H.V. (2005). Formuvannia ekonomichnoi povedinky pidpryemstv: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.06.01 [Formation of economic behavior of enterprises: abstract diss... cand. econom. sciences: 08.06.01]. Lviv: NAS of Ukraine. Institute for Regional Studies. 20 p. [in Ukrainian].
7. Капленко Г. В. Формування економічної поведінки підприємств: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Г. В. Капленко; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Л., 2005. – 20 с.
8. Karachyna, N.P. (2010). Ekonomichna povedinka mashynobudivnykh pidpryemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia: monohrafiia [Economic behavior of machine-building enterprises: theory, methodology, management practice: monograph]. Vinnytsia: Knyha-Veha. 416 p. [in Ukrainian].
8. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія / Н. П. Карачина. – Вінниця: Книга-Вега, 2010. – 416 с.
9. Keynes, J.M. (1993). Izbrannye proizvedeniia [Featured Works]. Moscow: Ekonomika. 543 p. [in
9. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика,

- Russian].
10. Kudinova, A.V. (2004). *Pidpriemnytska povedinka: sutnist ta determinanty yii evoliutsii* [Entrepreneurial behavior: the essence and determinants of its evolution]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual Problems of Economics], No. 4, P. 104–111 [in Ukrainian].
11. Marshall, A. (1993). *Printsipy ekonomicheskoi nauki: v 3-kh t.* [Principles of economic science: in 3 vol.]. Moscow: Progress-Univers. 1076 p. [in Russian].
12. Nort, D. (1997). *Institutsionalnye izmeneniia: ramki analiza* [Institutional changes: a framework for analysis]. *Voprosy ekonomiki* [Economic issues], No. 3, P. 6–17 [in Russian].
13. Proskurin, P.V. (2005). *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnykh uchen. Narysy ekonomichnoi istorii industrialnoi tsyvilizatsii: navch. posib.* [History of Economics and Economic Students. Essays on the economic history of industrial civilization: a textbook]. Kyiv: KNEU. 372 p. [in Ukrainian].
14. Smit, A. (1962). *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow: Sotczkgiz. 684 p. [in Russian].
15. Shybaieva, N.V. (2002). *Osoblyvosti ekonomichnoi povedinky subiektiv hospodariuvannia v umovakh rynkovoï transformatsii ekonomiky: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.01.01* [Features of economic behavior of economic entities in the conditions of market transformation of the economy: abstract. dissertation ... Cand. econom. Sciences: 08.01.01]. Karazin Kharkiv National University. 16 p. [in Ukrainian].
16. Schumpeter, J. (2007). *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia* [Theory of Economic Development]. Moscow: Direktmedia Publishing. 400 p. [in Russian].
1993. – 543 с.
10. Кудінова А. В. Підприємницька поведінка: сутність та детермінанти її еволюції / А. В. Кудінова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 104–111.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 1076 с.
12. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
13. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних учень. Нариси економічної історії індустріальної цивілізації: навч. посіб. / П. В. Проскурін. – К.: КНЕУ, 2005. – 372 с.
14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцкгиз, 1962. – 684 с.
15. Шibaєва Н. В. Особливості економічної поведінки суб'єктів господарювання в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Н. В. Шibaєва; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 16 с.
16. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2007. – 400 с.